

С. О. Болдіжар,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ, СПРЯМОВАНІ НА УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті досліджено правове регулювання здійснення репродуктивних прав людини, на основі якої розроблено рекомендації, спрямовані на удосконалення їх адміністративно-правового забезпечення.

Встановлено, що здійснення репродуктивних прав відбувається на правових засадах, до яких як правило відносять: загальні (розумність, справедливість, законність, добросовісність, дотримання прав людини та автономія волі) та спеціальні (обґрунтованість, своєчасність, доцільність, належна якість медичної допомоги, взаємозалежність репродуктивних прав).

*Аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів дозволив зробити висновок, що допоміжними репродуктивними технологіями є: внутрішньо-маткові інсемінації (ВМІ), екстракорпоральні («штучні») запліднення *in vitro*, ICSI, інвазивний спосіб здобуття сперматозоїдів (TESA, TESE та PESA), донорство сперми та ооцитів. Із вказаних ДРТ найбільше обмежень щодо застосування сурогатного материнства.*

На основі аналізу зарубіжного досвіду виокремлено такі підходи до нормативно-правового регулювання здійснення репродуктивних прав: обмежувальний підхід (наприклад, в Австрії); підхід, за якого обмежується здійснення окремих репродуктивних технологій (значна частина європейських держав); ліберальний підхід (наприклад, у Бельгії).

Проведене дослідження дозволило нам дійти низки висновків у сфері нормативно-правових засад забезпечення репродуктивних прав людини і запропонувати ряд рекомендацій щодо удосконалення їх адміністративно-правового регулювання. Зокрема, обґрунтовано, що необхідно прийняти окремий законодавчий акт, який би врегулював здійснення людиною репродуктивних прав, у тому числі чітко визначив: поняття та зміст репродуктивних прав, суб'єктів репродуктивно-правових відносин, види репродуктивних технологій та порядок їх застосування, способи захисту репродуктивних прав, повноваження державних органів щодо контролю та нагляду у сфері забезпечення умов для здійснення людиною репродуктивних прав.

Ключові слова: закон, держава, адміністративно-правове забезпечення, репродуктивні права, контроль.

Вступ. Проблема реалізації людиною репродуктивних прав вже стала світового масштабу і не торкається тільки окремих держав. Офіційна статистика Міністерства охорони здоров'я України засвідчує, що показник безпліддя серед українських пар досяг показника майже 20% [1]. Статистика у зарубіжних державах також невтішна, серед європейських держав безплідними є близько 10% пар, у США показник коливається від 8 до 15%, у Канаді до 17% [2]. При вказаній статистиці та погіршенні показників з кожним роком, важливе значення набува-

ють різноманітні форми лікування безпліддя та застосування допоміжних репродуктивних технологій (далі – ДРТ). У зв'язку з чим як ніколи актуальним постає питання належного нормативно-правового регулювання, спрямованого на удосконалення адміністративно-правового забезпечення репродуктивних прав людини.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні правового регулювання здійснення репродуктивних прав людини, вироблення рекомендацій, спрямованих на удосконалення їх адміністративно-правового забезпечення.

Результати дослідження. Поняття репродуктивних прав досі викликає дискусії серед науковців. Так, В.І. Чечерський вважає, що репродуктивні права є комплексом прав людини у репродуктивній сфері, які виникають у зв'язку із вільним та добровільним репродуктивним вибором, забезпечуються та гарантуються також через систему охорони репродуктивного здоров'я [3, с. 30-31]. Тетяна Длугопольська обґрунтовує, що репродуктивні права – це особисті немайнові права людини, які пов'язані із здійсненням та охороною репродуктивного здоров'я, можливістю вільного вибору щодо народження дітей, також прав на інформаційну, медичну, соціальну допомогу при потребі [4, с. 106].

Доволі усталеною є наукова позиція, про взаємозв'язок репродуктивних прав з правом на життя [5, с. 183]. Н.Г. Гойда, О.Ю. Бісярін доходять висновку, що в основі всіх репродуктивних прав визнання права як пар, так і особи здійснити вільний та відповідальний вибір щодо кількості дітей, час їх народження, а також визначати стандарти репродуктивного здоров'я [6].

Е.Е. Мухамєдова обґрунтовує, що репродуктивні права – це права, які безпосередньо пов'язані з відтворенням людей, мають на меті сприяти стану не тільки фізичного, але і психічного та соціального благополуччя (репродуктивного здоров'я), що забезпечується вільним вирішенням питання щодо народження дітей, планування сім'ї, допускають вільне штучне переривання вагітності, а також при бажанні жінки або чоловіка їх стерилізації, застосування ДРТ тільки при наявності медичних показав, мають властивості особистих немайнових прав фізичної особи на здоров'я, невід'ємною частиною якого вони виступають [7, с. 140]. Водночас на нашу думку, репродуктивні права повинні передбачати можливість застосування ДРТ не тільки за медичними показами.

До репродуктивних прав як правило, відносять права щодо: вільного репродуктивного вибору, що включає право створювати та планувати сім'ю; послуг по охороні репродуктивного здоров'я; можливості отримати достовірну і повну інформацію про репродуктивне здоров'я; охорони здоров'я в період вагітності та пологів; можливості лікувати безпліддя, у тому числі шляхом застосування сучасних ДРТ; донорства статевих клітин, кріоконсервація репродуктивних клітин; права використання методів контрацепції; можливості застосування хірургічної стерилізації; штучного переривання вагітності; права застосовувати медичні втру-

чання для збереження репродуктивного здоров'я, крім випадків, що загрожують життю; захисту репродуктивних прав, у тому числі від сексуальної експлуатації, примусової вагітності і т. п.; таємниці на інформацію про репродуктивні права [8, с. 258]. На думку Р.О. Стефанчука, з якою ми погоджуємося, до репродуктивних прав відносяться права на: репродуктивний вибір, репродуктивне здоров'я, інформацію у репродуктивній сфері, таємницю та захист репродуктивних прав [9, с. 68].

Здійснення репродуктивних прав відбувається на правових засадах, до яких як правило відносять: загальні (розумність, справедливість, законність, добросовісність, дотримання прав людини та автономія волі) та спеціальні принципи (обґрунтованість, своєчасність, доцільність, належна якість медичної допомоги, взаємозалежність репродуктивних прав) [10, с. 51].

Аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів дозволив зробити висновок, що допоміжними репродуктивними технологіями є: внутрішньо-маткові інсемінації (ВМІ), екстракорпоральні («штучні») запліднення *in vitro*, ICSI, інвазивний спосіб здобуття сперматозоїдів (TESA, TESE та PESA), донорство сперми та ооцитів. В Україні наказом МОЗ «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» врегульовано право на застосування таких ДРТ як запліднення *in vitro*, інтрацитоплазматична ін'єкція спермія (ICSI), внутрішньоматкова інсемінація (ВМІ), донація гамет та ембріонів, сурогатне (замінне) материнство, а також допоміжні технології до ДРТ (кріоконсервація сперми, ооцитів та ембріонів) [11]. Із вказаних ДРТ найбільше обмежень є щодо застосування сурогатного материнства. Законодавством у таких державах як Німеччина, Франція, Ісландія, Італія, Китай, Пакистан, Саудівська Аравія, Швеція, Швейцарія та інші заборонене сурогатне материнство [12, с. 77-78].

У 2018 році до парламенту був внесений проект Закону «Про допоміжні репродуктивні технології» [13], який по оцінкам науковців, доволі ретельно врегулював порядок застосування ДРТ, у тому числі сурогатного материнства. Позитивним, на думку М.В. Менджул стало передбачення чітких вимог до сурогатної (замінної) матері, а саме, що нею має можливість бути жінка у віці від 18 до 55 років, що немає медичних проти показів, має власну здорову дитину [12, с. 79]. У той же час дискусійним з нашого погляду є встановлення у ст. 11 проекту поло-

ження, яке на законодавчому рівні дозволяє комерційне сурогатне материнство в Україні. Україна і так є одним із світових центрів сурогатного материнства, а після заборони сурогатного материнства для іноземців в Індії, попит на послуги сурогатних матерів-українок зріс.

Доволі слушною видається пропозиція ряду науковців про необхідність окремого виділення договору про застосування ДРТ, що у зв'язку з відмінними медичними методами відрізняється від договору лікування безпліддя. Водночас на нашу думку, потрібне не тільки окреме виділення вказаного договору, але і встановлення на нормативному рівні його істотних умов, порядку укладення, зміни та розірвання.

В.І. Чечерський дійшов висновку, що сам факт наявності нормативного регулювання не дозволяє гарантувати ефективну охорону і захист права на репродуктивне відтворення, якщо не буде встановлено відповідну інституційну систему, якій передуватиме тісне співробітництво державних органів та громадських організацій [14, с. 98]. Безперечно саме держава повинна створити умови для ефективного здійснення репродуктивних прав особи, при цьому важливим є належне нормативно-правове регулювання, що є основою ефективного адміністративно-правового забезпечення репродуктивних прав людини.

При цьому у зарубіжних державах різні підходи до нормативно-правового регулювання здійснення репродуктивних прав, а саме:

1) обмежувальний підхід (наприклад, в Австрії застосовувати ДРТ можуть тільки подружні пари, а також стабільні пари та заборонено донорство яйцеклітин. Донорство сперми дозволено у тих випадках, коли чоловік безплідний. Подібні положення містяться у законодавстві Чехії та деяких інших держав);

2) підхід, за якого обмежується здійснення окремих репродуктивних технологій (значна частина європейських держав обмежують застосування сурогатного материнства і при цьому вільно дозволяють застосування більшості репродуктивних технологій. Наприклад, у Хорватії з 2012 року суттєво послаблено обмежувальні заходи, забороненими залишаються тільки сурогатне материнство та клонування);

3) ліберальний підхід (наприклад, у Бельгії врегульоване застосування різних репродуктивних технологій, а криоконсервація ембріонів можлива на п'ять років. Такий підхід міститься і в законодавстві Данії (криоконсервація можлива строком 2-5 років), Естонії (криоконсер-

вація ембріонів можлива строком до 7 років) та ін.) [15].

При цьому у всіх європейських державах заборонено клонування ембріонів, їх генетичний відбір, за винятком необхідності уникнення генетичного захворювання. В ряді держав дозволене використання ембріонів за письмовою згодою їх батьків у наукових цілях (наприклад, у Франції це врегульовано законом про біоетику в редакції 2011 р.).

Виникає також питання чи може реалізувати свої репродуктивні права особа помертно? Безперечно рішення людина повинна прийняти ще за життя, зокрема воно може стосуватися можливості розпоряджатися її криоконсервованим біологічним матеріалом (спермою, ооцитами та ембріонами), а також матеріалом негайно відібраним від померлого. У практиці вже непоодинокі випадки відібрання смерті після смерті чоловіка. При цьому у багатьох державах реалізації репродуктивних прав після смерті заборонена (у Австралії, Білорусі, Італії, Німеччині, Канаді, Швеції, Угорщині тощо). В тих державах, де така можливість у людини є (у США, Ізраїлі, Великобританії тощо), необхідним є обов'язкове надання згоди у певній формі. Доля криоконсервованих сперми, ооцитів та ембріонів залежить саме від волі людини, який може бути переданий третій особі як донорський матеріал або знищений. Якщо людина чітко не висловила свою волю, то як правило заморожені гамети можуть бути використані другим із подружжя.

Висновки. Проведене дослідження дозволило нам дійти низки висновків у сфері нормативно-правових засад забезпечення репродуктивних прав людини і запропонувати такі рекомендації щодо удосконалення їх адміністративно-правового регулювання:

– необхідність прийняття окремого законодавчого акту, який би врегулював здійснення людиною репродуктивних прав, у тому числі чітко визначив: поняття та зміст репродуктивних прав, суб'єктів репродуктивно-правових відносин, види репродуктивних технологій та порядок їх застосування, способи захисту репродуктивних прав, повноваження державних органів щодо контролю та нагляду у сфері забезпечення умов для здійснення людиною репродуктивних прав;

– на законодавчому рівні необхідно також врегулювати порядок застосування такої ДРТ як сурогатне материнство, у тому числі визначити: поняття та допустимі види сурогатного материнства, підстави для їх застосування, вікові

та медичні вимоги до сурогатних матерів, права та обов'язки учасників відносин у сфері сурогатного материнства (генетичних батьків, сурогатної матері, її чоловіка, медичного закладу), встановлення переліку істотних умов договору про сурогатне материнство, а також порядку його укладення, зміни та розірвання, наслідки форс-мажорних обставин (народження хворої дитини, смерті сурогатної матері чи генетичних батьків, відмови генетичних батьків від дитини, народженою сурогатною матір'ю, розлучення генетичних батьків і т.п.), відповідальність сторін за невиконання умов договору чи неналежну якість, наданих медичним закладом послуг;

– гарантування на законодавчому рівні можливості державного та громадського контролю за якістю та порядком надання медичними закладами послуг у сфері забезпечення репродуктивних прав людини;

– утвердження заборони клонування ембріонів та здійснення медичних дослідів на них, які б суперечили етичним засадам, у тому числі шляхом гарантування державним органам можливості здійснення ефективного контролю та нагляду у цій сфері;

– встановлення на рівні закону можливості генетичного відбору ембріонів за ознакою статі, тільки у випадках необхідності уникнення відповідного генетичного захворювання;

– врегулювання на законодавчому рівні долі невикористаних ембріонів та гамет, передбачивши максимальний строк їх кріоконсервації, обов'язкову письмову форму рішення генетичних батьків, права на донацію, можливості використання ембріонів та гамет одним із подружжя після смерті іншого, порядок використання їх у випадку розлучення подружжя, а також порядок знищення ембріонів та гамет після завершення строку їх кріоконсервації;

– на рівні підзаконних актів необхідно затвердити типову форму медичної згоди пацієнта на застосування ДРТ, типовий договір про сурогатне материнство, форми первинних облікових документів щодо застосування різних медичних процедур, пов'язаних із допоміжними репродуктивними технологіями.

Список використаної літератури:

1. Пояснювальна записка до законопроекту «Про допоміжні репродуктивні технології». URL: <https://www.apteka.ua/article/465497> (дата звернення: 26.03.2020).
2. Жінкам та чоловікам репродуктивного віку. Захворювання репродуктивної сфери.

URL: http://www.reprohealth.info/uk/for/men_and_women/diseases/infertility (дата звернення: 16.04.2020).

3. Чечерський В.І. Право на репродукцію (відтворення) у системі основоположних прав людини: конституційно-правове дослідження : дисертація на здобуття наукового ступеня д.ю.н. : спец. 12.00.02. Ужгород, 2020. 509 с.
4. Тетяна Длугопольська. Правова природа репродуктивних прав фізичних осіб. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Випуск 2. С. 103-107.
5. Дроздова О.В. Репродуктивні права : міжнародно-правовий аспект. *Право України*. 2016. № 5. С. 183-189.
6. Гойда Н.Г., Бісярін О.Ю. Нормативно-правове регулювання діяльності служби планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я. *Український медичний часопис*. 2012. № 4 (90). URL: <https://www.umj.com.ua/article/38690/normativno-pravove-regulyuvannya-diyalnosti-sluzhbi-planuvannya-sim-i-ta-zberezhennya-reproduktivnogo-zdorov-ya> (дата звернення: 16.04.2020).
7. Мухамєдова Е.Е. Репродуктивні права фізичної особи в системі особистих немайнових прав. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки»*. Том 25 (64). 2012. № 2. С. 136-141.
8. Дутко А. О., Заболотна М. Р. Закріплення репродуктивних прав особи у сімейному законодавстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 257-262.
9. Стефанчук Р.О. Поняття, система, особливості здійснення і захисту репродуктивних прав фізичної особи. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1-2. С. 66-72.
10. Григоренко О.В. Принципи реалізації прав фізичних осіб у відносинах, що виникають при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій. *Право і суспільство*. 2016. № 3. С. 46-51.
11. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ МОЗ України від 09.09.2013 № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text> (дата звернення: 26.04.2020).
12. Менджул М. В. Порівняльний аналіз правових засад сурогатного материнства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 77–79.
13. Проект Закону «Про допоміжні репродуктивні технології» від 19 липня 2018 р. № 8629. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64477 (дата звернення: 29.04.2020).

14. Чечерський В.І. Інституційні механізми захисту права людини на репродуктивне відтворення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2019. Випуск 58. Том 1. С. 94-98.
15. Francesco Paolo Busardò, Matteo Gulino, Simona Napoletano, Simona Zaami, Paola Frati. The Evolution of Legislation in the Field of Medically Assisted Reproduction and Embryo Stem Cell Research in European Union Members. *BioMed Research International*. Volume 2014. URL: <http://downloads.hindawi.com/journals/bmri/2014/307160.pdf> (дата звернення: 26.04.2020).

Boldizhar S. O. Regulatory and legal principles aimed at improving the administrative and legal support of reproductive human rights

The article examines the legal regulation of the implementation of reproductive human rights, on the basis of which recommendations are developed to improve their administrative and legal support.

It is established that the exercise of reproductive rights is based on legal principles, which usually include: general (reasonableness, justice, legality, good faith, respect for human rights and autonomy of will) and special (validity, timeliness, expediency, proper quality of care, interdependence of reproductive right).

The analysis of domestic and foreign approaches allowed us to conclude that assisted reproductive technologies are: intrauterine insemination, in vitro fertilization (artificial) fertilization, ICSI, invasive method of sperm production (TESA, TESE and PESA) oocytes. Of these ART, the most restrictions on the use of surrogacy.

Based on the analysis of foreign experience, the following approaches to the legal regulation of the exercise of reproductive rights are identified: restrictive approach (for example, in Austria); an approach that limits the implementation of certain reproductive technologies (a large part of European countries); liberal approach (for example, in Belgium).

The study allowed us to draw a number of conclusions in the field of legal framework for reproductive human rights and offer a number of recommendations for improving their administrative and legal regulation. In particular, it is substantiated that it is necessary to adopt a separate legislative act that would regulate the exercise of human reproductive rights, including clearly defined: the concept and content of reproductive rights, subjects of reproductive legal relations, types of reproductive technologies and their application, methods of reproductive protection. rights, powers of state bodies to control and supervise in the field of providing conditions for the exercise of human reproductive rights.

Key words: *law, state, administrative and legal support, reproductive rights, control.*